© Український переклад. Р. І. Доценко, 1992.

Кому лишилось жити ще хвилину,

Тому нема чого втрачати.

Кіно. "Атіс"

Про свою вітчизну й свій рід я, власне, не маю що сказати. Несправедливість змусила мене стати вигнанцем з вітчизни, а довгі роки роз'єднали з кревними. Успадковане багатство дозволило мені одержати ґрунтовну освіту, а розважливість розуму допомогла впорядкувати знання, добуті замолоду наполегливими зусиллями. Понад усе я полюбляв читати німецьких моралістів — не тому, що безпідставно захоплювався красномовним шалом німців, а тому, що, звикнувши до суворої виваженості логічних міркувань, навчився за виграшки викривати хибність їхніх постулатів. Мені часто закидали сухість моїх розумувань, брак фантазії вважали мало не злочином, а то ще були обзивали мене послідовником Піррона. Бо таки й справді — ревна захопленість натурфілософією породила в мені притаманну для нашої доби ваду: намагання всі на світі явища, навіть такі, що ніяк на це не піддаються, пояснювати, виходячи з засад цієї самої натурфілософії. Загалом здавалося, що я менше ніж хто схильний був вийти за чітко визначені межі істини і звабитись на ignes fatui(1) забобонів. Я вважав за доцільне попередити свою розповідь цими вступними заувагами, щоб неймовірна історія, яку я маю викласти, не сприймалась за виплід буйної уяви; її-бо слід розглядати як реальний людський досвід, що цілковито виключає будь-які фантастичні химери. Побувавши за багато років у різних країнах, я зважився ще на одну поїздку і 18.. року відбув з порту Батавія на заможному й людному острові Ява у подорож між островами Зондського архіпелагу. їхав я в ролі пасажира, єдиною спонукою якого було своєрідне збудження, що підганяло мене, мов той демон.

(1) Мандрівні вогні (латин.).

Судно наше було чудовим вітрильником водотоннажністю десь так у чотириста тонн, збудованим у Бомбеї з малабарського тикового дерева, обшитого міддю. На борту ми мали бавовну й бавовникову олію з Лаккадівських островів. Крім того, корабель був завантажений копрою, кокосовим молоком і горіхом, пальмовим цукром, пряженим маслом з молока буйволиць, а також кількома ящиками опію. Вантажили все це досить недбало, що зле позначилось на остійності судна.

З порту ми вийшли під ледь помітним вітром і протягом багатьох днів просувалися вздовж східного узбережжя Яви; єдиним, що урізноманітнювало наше плавання, були місцеві каботажні суденця, які ми часом перестрівали.

Якось надвечір, прихилившись до поруччя на юті, я завважив на північному заході вельми дивну самотню хмарину. Вона була незвична як забарвленням, так і тим, що досі від самого початку подорожі ми ще ні разу не бачили ані хмарки на небі. Я пильно спостерігав за нею аж до смерку, коли вона раптом поширилася на схід і на захід, простягшись понад обрієм вузькою імлистою смугою, схожою на довгу лінію положистого морського берега. Невдовзі по тому увагу мою привернули тьмяно-червоний колір місяця і незвичайний вигляд моря. Воно мінялося просто на очах, і вода була прозоріша, ніж звичайно. Хоча дно було виразно видно, я закинув лот і пересвідчився, що глибина цілих п'ятнадцять сажнів. Повітря зробилося нестерпно гарячим, усюди, немов од розжареного заліза, здіймались клубочисті випари. Ближче до ночі завмер останній вітерець, і штиль настав такий, що годі й уявити. Полум'я свічки на кормі рівненько слалося вгору, а довга волосина, яку я затис вказівним і великим пальцем, навіть не тремтіла. Капітан, одначе, заявив, що він ніякої небезпеки не бачить, а оскільки наше судно поволі зносило до берега, наказав прибрати вітрила й опустити якір. На вахту нікого не поставили, і матроси, переважно малайці, невимушено порозлягалися собі на палубі. Я зійшов униз, хоч мене не полишали недобрі передчуття. Власне, все свідчило, що наближається тайфун. Я

поділився своїми страхами з капітаном, але він пропустив мої слова повз вуха й навіть не сподобив мене відповіддю. Неспокій, проте, не дав мені заснути, і десь близько півночі я піднявся на палубу. Коли я поставив ногу на верхню сходинку трапа, мене змусив здригнутись голосний гул, як ото буває при швидкому обертанні жорна, і не встиг я усвідомити його походження, як судно затремтіло всім корпусом. Ще за мить громаддя спіненої води поклало судно набік і, прокотившись через палубу від борту до борту, змело в море геть усе, що було на ній.

Цей неймовірно шалений порив бурі, як не дивно, і врятував корабель. Хоча шквал зламав і скинув за борт щогли, судно повільно й натужно проступило з водяної облави і, похитавшись якийсь час під величезним натиском стихії, врешті таки вирівнялося.

Неможливо сказати, яким дивом я вцілів. Приголомшений ударом хвилі, згодом я прийшов до тями й побачив, що мене затисло між стерном і фальшбортом. На превелику силу я звівся на ноги і, очамріло розглянувшись, спершу вирішив, що ми опинилися на рифах, бо, навіть маючи найбуйнішу уяву, неможливо було погодитися з думкою, ніби нас закрутило серед таких велетенських розвихрених і спінених хвиль. Через якусь часину я розчув голос старого шведа, що сів на борт судна в останню хвилину перед відплиттям. Я щосили проверещав йому щось у відповідь, і невдовзі він, похитуючись, перебрався ближче до мене на корму. Нам скоро стало ясно, що в живих залишилися тільки ми двоє. Всіх, хто був на палубі, змило в море, що ж до капітана та його помічників, то вони, очевидно, загинули під час сну, бо каюти суціль затопило водою. Не маючи ніякої допомоги, ми вдвох ледве чи могли б щось зробити задля порятунку судна, тим паче, що попервах були охоплені жахом: ану ж як і нас поглине морський вир? Нашу якірну линву при першому ж пориві урагану розірвало, мов шворку, і тільки завдяки цьому судно тут-таки не перекинулося догори дном. Море страхітливо швидко гнало нас вперед, і вода раз у раз перехлюпувала через наші голови. Кормові шпангоути було добряче розхитано, і взагалі все судно зазнало чималих ушкоджень, але, на велику нашу радість, ми побачили, що помпи не забило мулом і що баласт не дуже змістився.

Шал урагану вже стихав, а вітер нам майже не загрожував, навпаки, ми з острахом чекали на цілковитий штиль, боячись, що тоді розбите судно неминуче загине. Проте це досить обґрунтоване побоювання спершу наче не справджувалося. Цілих п'ять днів та ночей — протягом яких ми харчувалися тільки дещицею пальмового цукру, з неабиякими труднощами добуваючи його на баку,— наш розшарпаний корабель з неймовірною швидкістю мчав уперед, гнаний навальним вітром, що, хоч і не дорівнював першим поривам тайфуну, був, одначе, страшнішим за інші бурі, які мені довелося переживати на своєму віку. Перші чотири доби ми, з невеликими відхиленнями, прямували на південь-південь-схід і вже, очевидячки, були недалеко від берегів Нової Голландії. На п'ятий день стало нестерпно холодно, хоча вітер змінив напрямок приблизно на один румб у північний бік. Зійшло тьмяне жовтаве сонце, воно піднялося над обрієм лише на кілька градусів і майже не випромінювало світла. Небо було безхмарне, але вітер дедалі дужчав, налітаючи раз за разом гострими поривами. Десь так ополудні, наскільки ми могли зорієнтуватись, нашу увагу знову привернуло те, як дивовижно виглядає сонце. Від нього йшло не світло, а щось таке наче тьмаве й похмуре жевріння, яке не відбивалося від води, немов усі його промені були поляризовані. А перед тим, як опуститись у розбурхане море, світлінь посеред диску раптом і зовсім погасла, ніби враз її стерла якась незбагненна сила. І в незглибний океан зайшов лише імлистий сріблювидий обідок.

Марно ми чекали настання шостого дня — для мене він і досі не настав, а для шведа вже й повік не настане. Відтоді нас оповила глибочезна пітьма, така густа, що й за двадцять ступнів від корабля годі було щось розрізнити. Дедалі щільніше над нами залягала вічна ніч, не просвітлювана навіть фосфоричним миготінням моря, таким звичним у тропіках. Ми також зауважили, що хоч буря все так само лютує з неослабною силою, на воді не видно було пінявого шумовиння бурунів, які донедавна супроводили нас. Усе довкола обснував жах, непроникний морок і чорна вихриста порожнеча. Старого шведа мало-помалу проймав усе більший страх, та й мою душу огортала німотна розгубленість. Ми перестали дбати за корабель, вважаючи це зовсім

марним, і, прив'язавши один одного якомога міцніше до основи зламаної бізань-щогли, понуро споглядали навколишній океан. У нас не було ніякої спромоги зорієнтуватися в часі й визначити, де ми. Одначе ми добре усвідомлювали, що опинились далі на південь, ніж будь-хто з попередніх мореплавців, тим-то нас брав неабиякий подив, чому ми досі не натрапили на звичайну для цих широт кригу. А тим часом кожна хвилина загрожувала стати останньою в нашому житті, бо кожен черговий вал міг перевернути наше судно. Ці вали були такі височезні, що й не сказати, і лишалося тільки дивуватись, як це нас ще не поглинуло море. Мій товариш зазначив, який легкий вантаж на нашому судні, і нагадав мені про його чудові морехідні якості, але я мимохіть відчував безнадійність самої надії і похмуро налаштувався зустріти смерть, якої, на мою думку, ніщо не могло відтягти довше, ніж на годину, бо з кожною милею просування корабля величезні чорні океанські вали робилися все жахливіші. Нам то забивало дух, коли ми опинялися на височині, недосяжній навіть для альбатроса, а то паморочилося в очах, коли нас закидало в пекельне водяне провалля, де повітря було сперте й жоден звук не порушував дрімоти морських страховищ.

Ми саме опинились на дні однієї з таких прірв, коли моторошний крик з уст мого товариша роздер тишу ночі: "Дивіться! Дивіться! — загукав він мені просто у вуха.— Боже всемогутній, дивіться! Дивіться!" Ці слова спонукали мене звернути увагу на тьмяний червонястий полиск, що покривав стіни глибоченної розпадини, куди нас закинуло, і миготливо відсвічувався на палубі нашого судна. Підвівши погляд угору, я побачив таке, що аж кров застигла у мене в жилах. На страшній високості просто над нами, на самому краю крутоспадного урвища стримів величезний корабель водотоннажністю, може, у чотири тисячі тонн. Хоч він завис на гребені хвилі, у сто з гаком разів більшої від нього, його розміри перевершували будь-яке судно Ост-Індської компанії, та й узагалі будь-яке на світі лінійне судно. Велетенський корпус цього судна був сіро-чорний і не покритий звичними для корабля різьбленими оздобами. З відкритих стрільниць у бортах виставали довгим рядом жерла мідних гармат, на полірованих поверхнях яких

відбивалося світло безлічі бойових ліхтарів, що погойдувались на снастях. Але особливо проймало нас жахом і подивом те, що корабель цей під повними вітрилами мчав уперед насупір нездоланному ураганові, незважаючи на неприродно розбурхане море. Спершу ми побачили тільки прову цього судна, що виступала на видноту з моторошно темного провалля за ним. На коротеньку неймовірно страхітливу хвильку воно застигло на запаморочливо високому шпилі, немов замилувавшись власною величчю, тоді здригнулося, затремтіло і — ринуло вниз.

У цю мить раптом якесь незрозуміле самовладання зійшло на мою душу; я швидше скочив ближче до корми й став спокійнісінько чекати неуникненної загибелі. Наш корабель уже не міг протистояти буянню стихій і провою занурився в морський вал. Удар водяної маси припав якраз на ту частину корпусу, що вже була майже під водою, і як неминучий наслідок цього сталося так, що мене з величезною силою закинуло на ванти незнайомого судна.

Коли я опинився на цьому чужому судні, воно саме здійснювало крутий поворот, і завдяки пов'язаній з цим метушні серед команди мене ніхто й не помітив. Без особливих труднощів я скрався до напіводкритого грот-люку й невдовзі тихенько заховавсь у трюмі. Чому я так зробив — не можу сказати. Можливо, тому, що при першому ж погляді на матросів цього судна мене мимоволі охопив страх. Мені не хотілося довіряти свою долю людям, що вражали якимсь дивним і зловісним виглядом. Тож я вирішив за краще влаштувати собі криївку в трюмі. Задля цього я відсунув частину тимчасової переділки, щоб у разі потреби мати змогу заховатись між товстенними шпангоутами.

Ледве встиг я впоратися з цією роботою, як у трюмі почулася чиясь хода, і мені довелося швиденько зашитися у свій закапелок. Повз мою криївку пройшов, непевно й натужно ступаючи, якийсь чоловік. Обличчя незнайомця я не міг розгледіти, а встиг тільки схопити загальний його обрис. Враження було таке, що він вельми похилого віку й досить немічний. Коліна його згиналися під тягарем років, і весь тулуб тремтів.

Він щось уривчасто бурмотів сам до себе невідомою мені мовою, порпаючись у кутку, де була купа якихось дивовижних інструментів та напівзітлілих морських карт. У манерах його проглядала чудна суміш метушливості здитинілого дідка з величною гідністю небожителя. Зрештою він повернувся назад на палубу, і більше я його вже не бачив.

. . . . . .

Душу мою опосіло якесь почуття, що його я не знаю як і назвати,— воно не піддається аналізові, бо для нього нема пояснень у минулому досвіді; боюся, що й майбутній досвід не дасть мені відповідного ключа. Людині з таким розумом, як мій, це останнє міркування просто нестерпне. Мені повік — це я можу сказати напевно — не пояснити належним чином те, з чим я зіткнувся. Та це й не дивно, що переживання мої так важко виповісти словами: адже мене спіткало щось цілком невідоме досі. Душа моя спізнала щось нове, збагатилася чимсь незвіданим.

Уже чимало часу збігло, відколи я опинився на борту цього жахливого судна, і промені моєї долі, здається мені, вже збираються у фокус. Незбагненні ці люди! Поглинуті якимись розважаннями, що їх я негоден і збагнути, вони проходять повз мене й нічого не бачать. Ховатись від них просто безглуздо, бо вони вперто воліють мене не бачити. Ось хвилину тому я пройшов перед самим носом першого помічника капітана, а ще трохи давніше зважився увійти в саму капітанову каюту й забрати звідти письмове приладдя, яким оце пишу й писав дотепер. Час від часу я вестиму далі ці нотатки. Я знаю, що мені, можливо, так і не випаде нагоди передати їх світові, але я все-таки намагатимуся це зробити. В останню хвилину я вкладу рукопис у пляшку й кину її в море.

. . . . . .

Сталася одна річ, що дала нову поживу для моїх розмірковувань. Чи ж можна вважати такі випадки грою свавільної випадковості? Я не наважився вибратись на палубу й ліг, не привертаючи нічиєї уваги, на купище старих линв та вітрил на дні шлюпки. Роздумуючи над своєрідністю своєї долі, я механічно водив туди-сюди квачем для дьогтю по краях дбайливо складеного ліселя, що лежав біля мене на барильці. А ось тепер це вітрило підняли, і мої бездумні мазки склалися в слово "ВІДКРИТТЯ".

Останнім часом я зробив деякі висновки щодо облаштування цього судна. Дарма що воно має добряче озброєння, військовим судном я б його не назвав. Такелаж його, будова й загальне обладнання відкидають такі припущення. Чим воно не є, я з певністю знаю, але чим воно е; боюся, неможливо встановити. Я не можу цього пояснити, але коли я пильно приглядаюся до його дивного каркасу, незвичайного рангоуту, величезних розмірів, занадто численних вітрил, суворої простоти його прови й старовинної за формою корми, мені, бува, спадає на думку щось начебто знайоме, і до цих невиразних згадок несамохіть прилучаються в пам'яті стародавні чужинецькі хроніки та віки давно проминулі.

. . . . . .

Я уважно придивився до шпангоутів цього судна. Збудовано його з якогось незнайомого мені матеріалу. Це дерево має такі властивості, що, як здається, унеможливлюють використання його для тієї мети, якій воно має слугувати. Воно ж цілковито пористе, вже не кажучи про те, що все поточене шашелем, як наслідок плавання у цих морях, та й взагалі струхлявіло від віку. Може, моє зауваження видасться трохи чудним, але ця деревина мала б усі ознаки іспанського дуба, якби іспанський дуб в якийсь надприродний спосіб вдалося розтягнути.

Коли я читаю це останнє речення, мені спадає на думку примовка одного бувалого голландського мореплавця. Якщо хтось висловлював сумнів у правдивості його розповіді, він звичайно зауважував: "Це не

менш певно, ніж те, що є на світі море, де саме судно розбухає, як живе тіло моряка".

. . . . . .

Годину тому, набравшись духу, я підійшов до гурту матросів. Вони не звернули на мене анінайменшої уваги, хоч я став посеред їхньої компанії, і начеб зовсім не помічали моєї присутності. Як і той моряк, що я бачив його в трюмі, всі вони здавалися неймовірно старими. Коліна у них безсило дрижали, спини згиналися в три погибелі, зморшкувата шкіра шурхотіла на вітрі, голоси їхні звучали тихо, тремтливо й уривчасто, очі покривала стареча паволоть, сиве волосся нещадно тіпалося на вітрі. Навколо них на палубі валялися різні математичні інструменти хитромудрої стародавньої конструкції.

. . . . . .

Трохи раніш я згадав, що підняли були те вітрило, на якому я механічно накреслив одне слово. Відтоді судно, гнане вітром, прямувало своїм моторошним курсом на південь під усіма парусами від клотиків до найнижчих реїв, раз у раз занурюючи брамселі в найжахливіші, які тільки можна собі уявити, пекельні вирви океану. Я щойно повернувся з палуби, де вже несила було стояти на ногах, тимчасом як матроси наче не відчували ніяких незручностей. Здавалося дивом із див, як це досі величезний корпус корабля не поглинула раз і назавжди пінява круговерть. Очевидячки, ми приречені довіку перебувати край вічності, так і не ринувши у прірву. З гребеня валів, які в тисячу разів перевершували все, що я будь-коли бачив, ми з легкістю морської чайки плавно сповзали вниз, а велетенські хвилі зводили над нами свої голови, немов демони, яким дозволено лиш погрожувати, але ніколи не призводити до справжньої заглади. Я знаходжу тільки одну природну причину, якою можна пояснити те, чому ми весь час уникаємо погибелі. Доводиться припускати, що корабель перебуває під впливом якоїсь потужної течії чи бурхливого глибинного потоку.

. . . . . .

В капітановій каюті я зіткнувся лице в лице з капітаном, але, як я і сподівався, він ніби зовсім мене не помітив. Хоч зовнішній вигляд його нічим не викликав у стороннього спостерігача думки, що тут щось надприродне, я, одначе, дивився на нього з шанобливим трепетом, до якого домішувався крайній подив. На зріст він був майже такий, як і я, себто мав приблизно п'ять футів і вісім дюймів. Статура міцна й ладно скроєна, не надто огрядна й нічим особливим не примітна. Але своєрідний напружений вираз, який застиг у нього на обличчі,— дивовижне свідчення старості такої цілковитої, такої глибокої, що від неї аж вкидало у дрож,— цей вираз полишав враження несказанне. Чоло його, хоч майже без зморщок, наче свідчило про безліч прожитих літ. Його сиве волосся немов було пам'яткою глибокого минулого, а ще сивіші очі немов несли в собі пророцтво майбутнього. Підлога каюти була замотлошена старовинними фоліантами з мідними застібками, позеленілим науковим приладдям, бозна-коли забутими давніми картами. Схиливши голову на руки, капітан втупив пильний неспокійний погляд в якийсь папір, що мені видався капітанським патентом,— він явно був скріплений підписом монарха. Господар каюти щось бурмотів собі під ніс,— як і той перший моряк, що я побачив у трюмі,— якісь тихі сварливі слова невідомою мовою, і хоч був він поруч зі мною, голос його долинав ніби з відстані в цілу милю.

. . . . . .

Корабель і все, що на ньому, просякло духом сивої давнини. Матроси снують узад-вперед мов привиди з прадавніх віків, в очах їхніх щось гарячкове й тривожне, і коли їхні пальці в шаленому мигтінні бойових ліхтарів опиняються, бува, ненароком у мене на дорозі, я зазнаю якогось незвіданого досі відчуття, хоч я все своє життя торгував старожитностями й настільки просяк тінями повалених колон з Баальбека, Тадмора й Персеполя, що й сам душею перетворився на руїну.

. . . . . .

Оглядаючись круг себе, я починаю соромитись колишніх своїх страхів. Якщо мене брали дрижаки від шквалу, що супроводив нас досі, то хіба ж не мусив би я пройнятися жахом від зударів вітру й океану, для змалювання яких слова "смерч" і "тайфун" аж геть мізерні й невідповідні? У безпосередній близькості від судна панує чорнота вічної ночі й хаос безпінних вод, але за якусь лігу обабіч невиразно видніють подекуди величезні крижані глиби, що підносяться у пустельне небо, немов мури, які обмежовують світ.

. . . . . .

Як я й гадав, корабель несе течія — коли це слово бодай якоюсь мірою дає уявлення про той прудкий ревучий потік, що продирається крізь білу крижану розпадину далі й далі на південь.

. . . . . .

Збагнути весь жах моїх відчуттів, мабуть, зовсім неможливо, однак допитливе поривання розкрити таємничість цих моторошних країв перевершує навіть розпач і замирює мене з перспективою нехай і найстрахітливішої смерті. Ми, поза всяким сумнівом, швидко наближаємось до якогось разючого пізнання, до таємниці, якою ні з ким не зможемо поділитись, бо за її відкриття заплатимо життям. Можливо, ця течія промчить нас аж до самого південного полюсу. Хоч це припущення й дуже неймовірне, слід визнати, що чимало обставин свідчить на його користь.

. . . . . .

Матроси в тривозі й непевності походжають палубою, але на їхніх обличчях проступає радше ревна надія, ніж апатія розпуки.

А вітер тим часом усе дме нам у корму і, оскільки судно під розгорнутими вітрилами, іноді нас просто таки підносить у повітря. І раптом — одне жахіття навалюється на інше! — правобіч і лівобіч од нас крига розступається, і ми починаємо запаморочливо швидко окреслювати широчезні концентричні кола понад краями гігантського амфітеатру, гребені водяних стін якого губляться в непроглядній далечині. Проте надто мало вже часу, щоб розважати над тим, яка доля чекає мене. Кола хутко стягуються,— ми поринаємо у саму пащу виру,— і серед ревища, клекоту й гуркоту океану та бурі корабель здригається і — о Боже! — сторчма шугає вниз!

Примітка. "Рукопис знайдений у пляшці" вперше опубліковано 1831 року, і минуло ще багато років, перше ніж я познайомився з картами Меркатора, на яких океан подано у вигляді чотирьох потоків, спрямованих до (північної) Полярної затоки, де їх мають поглинути земні надра, а сам полюс зображено як чорну скелю, що підноситься на величезну височінь. (Е. А. П.)